

TURINYS

AUTORIAUS PASTABA	11
-------------------	----

IŽANGA	13
--------	----

I DALIS. IMPERIJA (apie 410–750 m.)

1 skyrius. ROMĖNAI	19
--------------------	----

2 skyrius. BARBARAI	47
---------------------	----

3 skyrius. BIZANTIJA	81
----------------------	----

4 skyrius. ARABAI	111
-------------------	-----

II DALIS. DOMINATAS (apie 750–1215 m.)

5 skyrius. FRANKAI	151
--------------------	-----

6 skyrius. VIENUOLIAI	185
-----------------------	-----

7 skyrius. RITERIAI	214
---------------------	-----

8 skyrius. KRYŽININKAI	248
------------------------	-----

III DALIS. ATGIMIMAS (apie 1215–1347 m.)

9 skyrius. MONGOLAI	291
10 skyrius. PIRKLIAI	322
11 skyrius. MOKSLININKAI	354
12 skyrius. STATYTOJAI	388

IV DALIS. REVOLIUCIJA (apie 1348–1527 m.)

13 skyrius. IŠLIKĖLIAI	419
14 skyrius. ATKŪRĖJAI	445
15 skyrius. JŪRŲ KELIAUTOJAI	475
16 skyrius. PROTESTANTAI	502
TEKSTE CITUOJAMŲ DARBŲ BIBLIOGRAFIJA	534
PASTABOS	550

7 skyrius

RITERIAI

Ar tu Dievas?

„Persevalis“, Kretjenas de Trua

955-ųjų rugpjūčio viduryje, kai atrodė, kad nakties dangų be perstojo margino žvaigždžių dulkės, Vokietijos karalius Otonas I šiek tiek į vakarus nuo Augsburgo su-
būrė savo kariuomenę.¹ Jis buvo patyręs monarchas ir daugelio susirėmimų bei mūšių veteranas. Beveik 20 metų Otonas I karaliavo Vokietijoje, iš visų jėgų stengdamasis įtvirtinti savo valdžią nevienalytėse žemėse, kurios kažkada sudarė Karolingų valdytą Rytų Frankiją. Jis stiprino karūnos įtaką ir malšino sukilimus, keliamus tokiai politikai besipriešinančių ponų. Karalių užgrūdino sukaupta patirtis. Metraštininkas Vidukinas Korvejėtis rašė, kad Otonas įvaldė „dvigubą vaidmenį, tapdamas galingiausiu kariu ir vyriausiuoju vadu“.² Per mūšį prie Augsburgo jam prireiks kiekvienos turimo talento kruopelytės, nes miestą apgulė mirtinai pavojingas priešas – madjarai.

Ši gentis jau ilgą laiką brovėsi į Vokietijos interesų sferą. Madjarai – tai klajokliai pagonys, kurie į Vidurio Europą atvyko iš Rytų ir apsigyveno didžiulėje lygumoje, prasidedančioje Karpatų kalnų papėdėje. Genties buvo geri raiteliai, kovoje daugiausia naudoję lanką bei strėles. Jie garsėjo kaip vikrūs, žaibiškai greitai ir mirtį siejantys kariai. Vokietijos karalystėje gyvenantys krikščionių rašytojai dalijosi pasakojimais apie išskirtinį madjarų nuožumą. Ši gentis „griovė įtvirtinimus, padeginėjo bažnyčias ir žudė žmones“, teigė metraštininkai ir kaltino madjarus „geriant savo aukų kraują ir taip siekiant įbauginti kitus“. O madjarės, prisiekinėjo jie, vos tik pagimdžiusios „aštriu peiliu sužalodavo [kūdikių] veidus, kad išmokytų juos ištverti žaizdų keliamą skausmą“.³ Savaimė suprantama, visi šie aprašyti gandai tebuvo šmeižtas. Vis dėlto jie atskleidžia įsisaaknijusią baimę, įvartą madjarų paprastiems Vokietijos gyventojams.

Ją galima palyginti su siaubu, kurį Vakarų Frankijoje kėlė vikingai. Taigi 955-ųjų vidurvasarį apie pajudėjusią klajoklių kariuomenę sužinojęs karalius Otonas privalėjo atlikti monarcho pareigą – išvaryti link Augsburgo traukiančius madjarus.

Miesto gynyba neturėjo kelti esminių sunkumų. Tarp Švabijos ir Bavarijos kunigaikštysčių įsikūręs miestas buvo įtvirtinta galingo vyskupo būstinė. Nors jo žemos sienos nebuvo sustiprintos gynybiniais bokštais, pranašumą teikė ganėtinai patogi geografinė padėtis – Augsburgas stovėjo dviejų upių santakoje, todėl prie jo priartėti priešas galėjo tik iš vienos pusės. Šiek tiek šiauriau nuo miesto gynybinės sienos Vertachas įtekėjo į Lechą, kurio vaga už beveik pusšimčio kilometrų baigėsi Dunojuje. Rytuose nuo Augsburgo tankus intakų raizginys raižė lygumą, nemažą jos dalį paversdamas įprastinei kariuomenei neįžengiamomis pelkėmis.

Deja, madjarų nebuvo galima priskirti šiam ginkluotųjų pajėgų tipui. Jie pasižymėjo tais pačiais gebėjimais, kuriuos turėjo kitos vadinamųjų barbarų gentys, nusiritusios per Europą leidžiantis Vakarų Romos imperijos saulei. Trumpai tariant, madjarai geriausiai kovojo atvirose žolėtose vietovėse, nes nepamiršo Eurazijos stepėse išminktų protėvių pamokų. Ši gentis žinojo karybos lygumose paslaptis, o jos kovos taktikos veiksmingumą savo kailiu patyrė daugybė ankstesnių priešų kartų. 910 m. su madjarais prie Augsburgo susikovė 16 metų Karolingų dinastijos atstovas karalius Liudvikas IV Vaikas. Priešo raiteliai suvaidino atsitraukimą ir be gailės išžudė į spąstus įviliotus frankus. Praėjus apytiksliai metams, jaunasis monarchas, negalėdamas pakelti patirto pažeminimo, mirė nuo melancholijos, kurią sukėlė nesėkmė kautynių lauke. Otonas negalėjo sau leisti patirti panašaus masto sutriuškinimo, todėl atsargiai artėjo prie Augsburgo, galvodamas apie geriausią būdą pergalei iškovoti.

Rugpjūčio 10-ąją miestą pasiekusi Vokietijos kariuomenė pamatė, kad priešas jį visiškai apsiautė. Viena vienuolyno metraštyje rašoma apie sunkiai tikėtinus 100 tūkstančių madjarų karių. Kokio iš tiesų dydžio buvo armija, galima tik spėlioti, bet žinoma, kad jos vadai Bulksú, Lelis ir Takšonis savo žinioje turėjo grobikiškuose žygiuose užsigrūdinusius veteranus, kurie jėga prasibrovė pro Bavariją, „ją nuniokodami ir užimdami nuo Dunojaus iki kalnų pašonėje augančių gūdžių girių“.⁴ Be to, madjarai buvo pasiruošę apgulai. Jie turėjo pristumiamųjų bokštų ir katapultų, iš kurių paleistais sviediniais miestą bombardavo keletą dienų. Augsburgo sienas saugantiems miestiečiams narsiai vadovavo vyskupas Ulrichas. Ant žirgo raitas dvasininkas buvo pasipuošęs tik vyskupo drabužiais, „o nuo aplink švilpiančių strėlių ir akmenų jo nesaugojo nei skydas, nei grandininiai šarvai ar šalmas“.⁵ Buvo aki-vaizdu, kad senkant gynėjų jėgoms pasipriešinimas netruks ilgai. Ulrichas dėjo visas pastangas, bet turėjo labai ribotus išteklius. Subūrus miestiečius į gynybos būrius,

vyskupui beliko melstis, laikyti mišias ir liepti kryžiumi nešinoms vienuolėms rengti gatvėse procesijas.

Otono žinioje buvo galingesnių ginklų. Vokietijos karalius į Augsburgą atkeliavo iš Saksonijos, kur anksčiau tą vasarą kovojo su slavais. Monarchas turėjo mažiau karių nei madjarai, bet jo pajėgos buvo drausmingos, kovai parengtos visiškai kitu būdu nei klajoklių raiteliai ir vadovaujamos gabių aristokratų, vienas kurių buvo Lotaringijos kunigaikštis Konradas Raudonasis. Madjarai pasiklioję manevringais bei greitais raiteliais, kurie buvo lengvai šarvuoti ir naudojo lankus, o Vokietijos pajėgos buvo sutelktos aplink sunkiąją kavaleriją. Tvirtų šarvų bei šalmų saugomi vyrai buvo ginkluoti sunkiosiomis ilgietėmis (lancomis), su kuriomis įsireždavo į priešą ir pribaidydavo juos kardais. Lengvoji lankininkų kavalerija dažnai nesugebėdavo pasipriešinti sunkiesiems raitininkams, jei šie išlaikydavo rikiuotę ir sugebėdavo priartėti reikiamu atstumu. Liko išsiaiškinti tik tai, ar madjarai sutiks kautis su vokiečiais jų pasiūlytomis sąlygomis.

Nutiko būtent taip, kaip ir tikėjosi Otonas. Rugpjūčio 10-ąją prieš pajėgas pasiekusi Vokietijos kariuomenė pradėjo puolimą. Nenorėdami nutraukti miesto apgulos, madjarai stojo į mūšį. Iš pradžių kautynėse nė viena pusė neįgijo norimos persvaros. Atrodė, kad klajokliams gali nusišypsoti sėkmė, nes jie užpuolė vokiečių gurguolę ir bandė pasinaudoti komunikacijos problemomis prieš rikiuotėje. Vis dėlto pergalę Otonui dovanėjo geresnė jo karių disciplina. Supratę, jog nepavyks išsklaidyti tvarkingai išsidėsčiusio priešininko, madjarai išbandė pamėgtą taktiką – tariamą atsitraukimą. Jie apsisuko ir nuskubėjo į rytus, persikeldami per Lecho upę ir vildamiesi į pražūtį nuvilioti vokiečius, kaip 910 m. pasielgė su Liudviko IV Vaiko pajėgomis. Kovų užgrūdintas Vokietijos karalius buvo daug sumanesnis vadas nei Karolingų monarchas. Otonas įsakė savo vyrams ne šuoliuoti į spąstus, bet atsargiai judėti pirmyn. Persikėlusį per Lechą, Vokietijos armija sustojo, pasinaudodama proga užimti pakrantėje esančią madjarų stovyklą ir išlaisvinti bendražygius, kuriuos per mūšį į nelaisvę paėmė priešas. Be to, karalius išsiuntė pasiuntinius, liepdamas jiems aplenkti besitraukiančius klajoklius ir paprašyti toliau rytuose gyvenančių bavarų krikščionių stabdyti priešininko pajėgas, įrengiant užtvaras ant tiltų.

Užblokavus atsitraukimo kelius, per ateinančias dvi ar tris dienas Otono vadovaujami kavalerijos padaliniai sugebėjo pasivyti ir sunaikinti pavienius subyrėjusios madjarų kariuomenės būrius. Metraštininkas Vidukinas Korvejėtis aprašė siaubingą įsibrovėlių likimą: „Kai kurie [madjarai], kurių arkliai išseko, bandė rasti prieglobstį netoliese esančiuose kaimuose, bet ten juos apsupo ginkluoti vyrai ir sudegino kartu su pastatais.“ Jis pažymėjo, kad „kiti bandė įveikti gretimą upę,

bet <...> paskendo nunešti srovės... Trys vengrų [t. y. madjarų] vadai buvo paimti į nelaisvę <...> ir pakarti, sulaukdami gėdingos mirties, kurios visiškai nusipelnė“.⁶

Vokietijos karalius iškovojo triuškinančią pergalę. Jis nugalėjo madjarus, išgelbėjo Augsburgą ir, bent jau vienuolijos metraštininkų manymu, tapo gyvu įrodymu, jog Dievas pergalės dovanoja teisiesiems. Otonas sulaukė pagyrimų, kad yra didis karalius ir 962-aisiais Romoje buvo vainikuotas imperatoriumi, pakartodamas tai, kas 800 m. pavyko Karoliui Didžiajam. Taip gimė Otonų dinastija, kuri Vokietiją valdys dar 60 metų, o madjarų ir vokiečių kautynės, vėliau pavadintos Lechfeldo mūšiu, tapo legendomis apipintu susirėmimu. Per jas žuvę kariai vadinti didvyriais ir net kankiniais. Pasklido pasakojimai apie kunigaikščio Konrado Raudonojo mirtį, kurį pražudė į gerklę pataikiusi strėlė, nes siekdamas atsigaivinti jis kovos įkarštyje atlaisvino šarvus. Apskritai Lechfeldo mūšis laikomas esminiu įvykiu vokiečių ir madjarų tarpusavio santykiuose. Po jo staiga baigėsi nepalaujami antpuoliai, rengti siaubą keliančių, savo vaikus žalojančių vengrų. Sudužo paskutinė iš vadinamųjų barbarų tautų kraustymosi bangų, kurios per Vakarų Europą ritosi beveik penkis praėjusius šimtmečius. Nusileido dar vieno istorijos tarpsnio uždanga. Nepraeis nė 30 metų, o madjarų vadas Vajkas taps pirmuoju Vengrijos karaliumi Steponu I Šventuoju ir 1001–1038 m. valdys kaip Romos popiežiaus vainikuotas monarchas.

Manoma, kad tokį istorijos posūkį lėmė Lechfeldo mūšis. Yra dar viena, nors ir mažiau akivaizdi priežastis, kodėl šios kautynės nebuvo eilinis susirėmimas. Šiandien apie jį daugiau žinoma tik Vidurio Europoje, tačiau Lechfeldą galima laikyti simboline akimirka ilgame vidurinių amžių žygyje. Sunkiajai kavalerijai įveikus lengvai ginkluotus, raitus lankininkus, brėško istorijos etapas, kai pagrindinį vaidmenį Vakarų karybos scenoje atliks šarvuoti, ilgomis ir sunkiomis ietimis (lancomis) ginkluoti raiteliai. Būtent jie sudarė Otono vadovaujamos armijos pagrindą. Kitus du šimtmečius galingi raiti kariai ne tik dominuos mūšio lauke, bet ir išsikovsky svarbiausią vietą tuometinėje visuomenėje. Žinoma, tokių pokyčių negalėjo lemti vienos kautynės, bet Lechfeldo mūšis atskleidė, iš kurios pusės atūžia permainingų vėjai.⁷ Prasidėjo riterių epocha.

Nuo X a. šios visuomenės dalies padėtis ir svarba pasiekė viduramžiais neregėtas aukštumas visuose Vakaruose. Pasikeis vos pora kartų, o tobulinamą frankų tipo sunkiąją kavaleriją bus galima sutikti mūšių laukuose nuo Britų salų iki Egipto ir Artimųjų Rytų. Augant riterių karinei svarbai, didėjo jų socialinė reikšmė. XII a. gebėjimas kovoti kaip šarvuotas raitelis buvo toks naudingas, kad taikos metu už jį atlygindavo žemė ir aukštu titulu. Maždaug tuo metu pradėjo formuotis savitas riteriškumo kultas (*chivalry*), kurio įtaka menui, literatūrai ir aukštajai kultūrai toli gražu nesibaigs kartu

su viduriniais amžiais. Net šiandien daugelyje Vakarų šalių tebėra gyvi su riteryste bei riterišku susiję ritualai ir literatūriniai subjektai. Visuomenės atmintyje bene geriausiai išlikęs viduramžių vaizdinys – riteris spindinčiais šarvais. Likusioje šio skyriaus dalyje bandysime išsiaiškinti, kaip susiformavo riterija ir kokie įvykiai brandžiaisiais viduriniais amžiais lėmė, kad daugybėje valstybių sunkiojoje kavalerijoje tarnaujantys raiteliai tapo tokia galinga bei ilgam įsitvirtinusia tarptautine institucija.

Ietys ir balnakilpės

Žmogus ir žirgas kartu pradėjo traukti į kautynes vėliausiai bronzos amžiuje. III a. iki Kr. viduryje sukurtoje ir nuostabiai išpuoštoje vadinamojoje Ūro vėliavoje, kuri labiau primena dėžę (šiuo metu ji eksponuojama Britų muziejuje Londone), kruopščiai pavaizduota ginkluotų vyrų rikiuotė.* Iš smulkių šviesių kiautų ir spalvotų akmenų išdėliotoje mozaikoje matyti pėstininkai ir arklių traukiamuose ratuose stovintys kariai. Žmogus ir gyvūnas sujungti į vieną kruviną visumą – vežimuose vyrai mojuoja ietimis ir kovos kirviais, o į puikius apeiginius pakinktus įkinkyti žirgai išdidumu spindinčiomis akimis mindo gulinčių priešų kūnus. Ganėtinais šiurpoka scena ir vienas iš daugelio šaltinių, kuriuose pabrėžiama arklių svarba karyboje per pastaruosius 4500 metų.

Išsamios žinios apie kavalerijos naudojimą mūšyje kaupiamos nuo seno. IV a. iki Kr. istorikas Ksenofontas plačiai aprašė raitelių karo meno ypatumus. Jis informavo skaitytojus apie geriausius būdus karo žirgui išsirinkti, dresiruoti ir parengti, taip pat rekomendavo naudoti šarvus, kurie apsaugos raitininko juosmenį bei krūtinę, „ruošiantis sviesti ietį arba smūgiuoti“.⁸ Praėjus keliems amžiams Romos respublika oficialiai įteisino jojikų karo meną – raiteliai buvo antra svarbiausia visuomenės klasė, nusileidžianti tik senatorių luomui. Romos imperijoje dauguma raitelių prarado kovos įgūdžius, tapdami finansininkais ar biurokratais, bet pėstininkais grindžiamoje reguliariojoje kariuomenėje buvo vietos ir kavalerijai. IV a. vėlyvosios Romos imperijos tarpsniu gyvenęs Vegecijus, garsiausias to meto karybos knygų autorius, išsamiai apibūdino labiausiai mūšiu tinkančius žirgus. (Juos veisė ir jais jodinėjo hunai,

* Ūro (senovės Šumerio miesto-valstybės, *vert. past.*) vėliava truputį klaidinantis pavadinimas. Tai – dėžė, kurią XX a. trečiajame dešimtmetyje Pietų Irake rado senovinį Šumerio miestą tyrinėję archeologai. Jos dalys aptiktos karališkoje kapavietėje ir vėliau restauruotos. Teiginiai, kad šis artefaktas – kovos vėliava, tėra spėlionės. Ją galima apžiūrėti Britų muziejuje (vieta G56 / dc17) arba internete www.britishmuseum.org/collection/object/W_1928-1010-3.

burgundai ir fryzai.)⁹ Vėliau Bizantijoje didis Justiniano karvedys Belisarijas karuose su persais ir gotais naudojo katafraktus (gr. *kataphraktos* – šarvuotas, *vert. past.*) – visiškai šarvuotą sunkiąją kavaleriją. Ietimis ir buožėmis ginkluoti katafraktai priešą puolė smogiamąja kylio rikiuote.

Apibendrinant, raitelių galėjai sutikti beveik visų šalių kariuomenėse. Vienokią ar kitokią kavaleriją sukūrė ir naudojo persai, partai, arabai, barbarų gentys, senieji karių luomai Kinijoje, Japonijoje ir Indijoje.*

Taigi kavalerija nebuvo viduramžių išradimas, bet riterija sukėlė tikrą perversmą. Žlugus Vakarų Romos imperijai, didesnius kavalerijos padalinius Europoje vykusiuose mūšiuose naudojo tik dvi valstybės – Arabų kalifatas ir Vestogotų karalystė. Frankai veisė karo žirgus, jais prekavo ir naudojo raitelius susirėmimuose. Vis dėlto labai ilgai svarbiausiose kautynėse su užsienio priešais Frankijos monarchai iš esmės rėmėsi pėstininkais. 732 m. Puatjė mūšyje galingą arabų kariuomenę nugalėjęs Karolis Martelis vadovavo frankų armijai, į kurią kaip į neįveikiamą sieną atsitrenkusi sudužo arabų kavalerija. Netrukus padėtis pasikeitė. Praėjo vos pusšimtis metų, o Frankijos karvedžiai ėmė naudoti naują kovos taktiką.

Eilinį kartą pokyčius paskatino Karolingai. Nedidelės kautynės, smulkūs susirėmimai buvo neatsiejama jų pasaulio dalis, bet didžiausi mūšiai su saksais, slavais, danais ir musulmonais vyko prie išorės sienų. Tokia užsienio politika buvo įmanoma tik turint labai dideles ir itin judrias ginkluotąsias pajėgas, kurios buvo parengtos greitai įveikti didelius atstumus. Dėl šios priežasties Karolis Didysis pareikalavo, kad visi didieji žemvaldžiai arba patys būtų pasirengę tarnauti kariuomenėje, arba į ją atsiųsti savo atstovus. Be to, monarchas įkūrė raitelių korpusą, kuriam priklausantys kariai galėjo ir jodami pasiekti susirėmimo vietą, ir kovoti raiti. 792–793 m. Karolis Didysis priėmė įstatymą, pagal kurį visi kavaleristai turėjo apsiginkluoti ietimi, pritaikyta smūgiuoti duriant, o ne sviedžiant. Šis sprendimas buvo toks efektyvus, kad per ateinančius du šimtmečius ilgomis ietimis ginkluoti raiteliai tapo vis svarbesne viduramžių armijos dalimi. Lotyniškai šie kariai vadinti *miles* (dgs. *milites*), senojoje germanų kalboje – *kneht*. XI a. senojoje anglų kalboje pradėtas vartoti žodis *cnihtas*, iš kurio kilo dabartinis – *knight* (lietuviškas žodis „riteris“ kilo iš vokiečių k. žodžio *riter*, *vert. past.*).

Iki pirmojo tūkstantmečio pabaigos Vakarų valstybių kavalerija toli gražu nepriminė riterių, nes kol kas neegzistavo bene svarbiausias jų ginklas. Tiksliau, jis

* Viduramžiais karybai žirgų nenaudojo tik Šiaurės bei Pietų Amerikos žemynų ir Australazijos gyventojai. Apie VI a. iki Kr. abiejuose Amerikos žemynuose išnykę arkliai vėl buvo įvežti XV a. Nuo tada jie neabejotinai tapo karių kultūros dalimi, kaip matyti iš vietos indėnų ir iš Europos atvykusių naujakurių tarpusavio susirėmimų. Australijoje žirgai pradėti veisti XVIII a.

negalėjo būti sukurtas tol, kol kartu nepradėtos taikyti kelios karinės technologijos. Brandžiųjų viduramžių riterį galima atpažinti ne tik iš žirgo, bet ir iš konkrečios naudotos ginkluotės. Jis turėjo kirsti ir durti pritaikytus lengvuosius ginklus, pavyzdžiui, kardus ir durklus. Tačiau svarbiausias jo darbo įrankis buvo lanca – tvirta, trijų metrų ar ilgesnė ietis, kurios viename gale buvo geležinis antgalis, o kitame – speciali rankena. Raitelis ją pasikišdavo po dešine pažastimi, nukreipdavo į priešą ir paleisdavo žirgą šuoliais taikinio link. Ši kovos technika buvo sudėtinga, bet ją įvaldžiusiems raiteliams atsivėrė visiškai naujos karybos galimybės. Pietų Anglijoje išaustas Bajė gobelenas buvo skirtas įamžinti ir pažymėti 1066 m. normanų surengtą invaziją į Angliją. Jame matyti, kad Vilhelmas I Užkariautojas vis dar naudojo seno tipo kavaleriją. Dauguma jo raitininkų dunda Haraldo vadovaujamo anglosaksų link, iškeltose rankose laikydami sviesti ar durti paruoštas ietis. Kariai neketino jomis tarsi pleištas perskrosti priešo. Puolime naudojant aksčius (svaidomąsias ietis) ir lancas, pasiekiamas iš esmės skirtingas rezultatas. Aksčiais ginkluota kavalerija gali būti pavojinga, judri ir gąsdinanti, taip pat panaudota sėkmingai pulti. Kita vertus, jos poveikis – labai panašus į šalia tursenančių pėstininkų, turinčių identiškus ginklus. O štai kavaleristas, pasikišęs po pažastimi lancą, nebuvo tik raitas pėsčiosios kariuomenės karys. Riterius galima palyginti su šiuolaikinėmis valdomosiomis raketomis.* Jei dešimt ar daugiau tokių viduramžių raketų sykiu šuoliuodavo į priešą, jų sustabdyti buvo beveik neįmanoma. XII a. Bizantijos princesė Anà Komninà rašė, kad pėsčiomis kovojantį franką lengva įveikti, bet raitas frankas gali pramušti skylę Babilono sienoje.¹⁰

Suprantama, niekas iš niekur neatsiranda. Sukūrus reikalingas technologijas, buvo išstbulinta ir ietis. Jei raitelis nori veiksmingai naudoti lancą, būtinos balnakilpės ir balnos su atrama. Jų reikalingumą paaiškina fizikos dėsniai. Reikia įrangos, kuri apsaugotų jojiką nuo įgytų judesių kiekio, sudarant sąlygas per lancą ir jos antgalį perduoti taikiniui visą pagreičio ir judesio jėgą. Smūgio metu aukšta balno atrama padeda raiteliui nenukristi nuo žirgo, o balnakilpės leidžia pasitelkti kojas pusiausvyrai išsaugoti ir papildomam pasipriešinimui sukurti. Šios dvi priemonės paverčia lancą mirtinu ginklu. Riterių sluoksnis susiformavo tik atsiradus visoms būtinoms techninėms prielaidoms.¹¹

Atliekant išsamius mokslinius tyrinėjimus, kada būtent lancos, balnakilpių ir balno derinys papildo Vakaruose ir kokios buvo to pasekmės, kilo įnirtingos istorikų diskusijos. Kartais jos vadinamos didžiuoju ginču dėl balnakilpių. Ganėtinai pagrįstas

* Skaičiuojama, kad lanca, kurią laiko visu greičiu jojantis riteris, į taikinį smogia apie 5 kilodžaulių jėga. Panašią jėgą turi skriejantis šoviny, paleistas iš standartinio XX a. karinio šautuvo.

yra teiginys, kad anksčiausiai IV a., bet tikrai V a. balnakilpes išrado Tolimuosiuose Rytuose, Sibire ir dabartinėje Mongolijoje gyvenančios klajoklių gentys.¹² Naujovę greitai ir mielai perėmė kinai, japonai, korėjiečiai ir indai, tačiau Vakarus ji pasiekė po gana ilgo laiko. Po truputį balnakilpės paplito Persijoje, arabų valstybėse ir rytinėse krikščioniškose karalystėse, įsikūrusiose žlugus Romai, kol galiausiai buvo pradėtos naudoti ir vakarinėse buvusios Imperijos provincijose bei nuo VIII a. Europoje. To amžiaus devintajame dešimtmetyje ši žirgo aprangos dalis tapo tokia įprasta, kad Pirėnų pusiasalyje išleisto ir gausiai iliustracijomis papuošto Biblijos komentaro „Beatus“ autorius keturis apokalipsės raitelius pavaizdavo balnuose, o jų šėtoniškas kojas – balnakilpėse.¹³

Visuotinai naudojamu įrankiu jos tapo tikrai negreit, anksčiausiai XI a. pabaigoje, bet galiausiai ši naujovė pakeitė ir jojimo įpročius, ir karybos būdus.¹⁴ Reikėtų pabrėžti, kad tas tarpsnis, kai Vakaruose pamėgtos balnakilpės, sutapo su bendra karybos technologijų pažanga. Pavyzdžiui, tobulėjant apgulos mašinoms, keitėsi pilių statybos būdai. Nuo XII a. Europoje vis dažniau įtvirtinimai statyti iš akmens, o ne iš medžio ir žemės.¹⁵ Kita vertus, jokių būdų negalima nuvertinti balnakilpių tik todėl, kad kartu gerėjo ir kitų rūšių karinė įranga. Ši priemonė suteikė raiteliams galimybę neiškristi iš balno jojant didesniu greičiu ir nuožniau kovojant. Balnakilpės padėjo riteriams dominuoti mūšio lauke, užsitarnaujant didžiulę imperatorių, karalių ir kitų aristokratų pagarbą. Tuo tarpu augant paklausai, gerėjo atlygis, todėl sunkiosios kavalerijos raitininkai kopė socialinės hierarchijos laiptais, didėjo jų svarba ir įtaka visuomenėje.

Vis dėlto daugiausia ginčų ieškant tikrųjų riterijos ištakų sukelia ne balnakilpės plitimo keliai. Nesutariama, kokią tiesioginę įtaką socialinei revoliucijai Europoje padarė siekis formuoti kariuomenės branduolį iš sunkiosios šarvuotos kavalerijos, ar dėl šios tendencijos susiformavo nauja santvarka – feodalizmas. Šiuo žodžiu apibūdinama visuotinė ir teoriškai piramidės formos socialinė sistema, kurioje senjoras perduodavo žemės valdą (beneficiją) vasalui mainais į oficialų pažadą atlikti karinę tarnybą. Vasalas taip pat galėjo gauti beneficiją paskirstyti vargingesniems žmonėms, pasižadėjusiems teikti savo senjorui karinę pagalbą arba atlikti žemės ūkio darbus, o kartais – tiek vieną, tiek kitą.¹⁶ Dauguma šiuolaikinių istorikų abejoja, ar yra tiesioginis ryšys tarp riterijos ir feodalizmo, o kai kurie mokslininkai tvirtina, kad pastaroji sąvoka – pernelyg supaprastintas modelis, kuriuo negalima paaiškinti, kaip iš tikrųjų veikė viduramžių visuomenė. Kita vertus, ginčų nekelia teiginys, jog, balne vis tvirtiau įsitaisant šarvuotiems raiteliams, keitėsi ir Europoje nusistovėjusi žemės valdymo struktūra.

Jei į pokyčius bandytume žvelgti iš riterio perspektyvos, juos galėtume paaiškinti veiklos sąnaudomis. Pasodinti karį į balną ir išsiųsti į mūšį kainavo žvėriškus pinigus. Pirmojo tūkstantmečio pabaigoje visa vieno raitelio ginkluotė buvo tokia: bent trys žirgai, grandininiai šarvai, šalmas, lancos, kalavijas, kovos kirvis arba buožė, durklas, apatiniai drabužiai, keletas palapinių ir vėliavų, vienas arba du padėjėjai, kuriuos reikėjo aprūpinti įvairiais priežiūros ir maisto gamybos įrankiais, maistas ir gėrimai. Nepigiai atrodantis sąrašas. Vienam riteriui skiriamos metinės aprūpinimo ir išlaikymo išlaidos apytiksliai prilygo sumai, už kurią tą patį laikotarpį galėjo išgyventi dešimt valstiečių šeimų.¹⁷ Ši karjera buvo susijusi su tokiomis milžiniškomis išlaidomis, kad apie ją galėjo svajoti tik gimę turtingose šeimose arba žinantys, kaip praturtėti.

Siekdamas padengti savo gyvenimo sąnaudas, riteris galėjo pasikliauti ginklo sėkme. Kautynės – tai proga iškovoti grobį, atimti aprangą bei ginkluotę ir į nelaisvę paimti priešą, vėliau gaunant už jį išpirką. Sakykime, kad tai buvo rizikingas bei nepatikimas karjeros finansavimo būdas. Daug saugiau buvo rasti globėją ir galiausiai tapti žemės sklypo savininku. Todėl nuo IX a. visuose Vakaruose karalius ar senjoras (vasalų grupės valdovas, *vert. past.*) perduodavo kavalerijoje galintiems tarnauti vyrams dešimtis hektarų dirbamos žemės, kad pašaukti jie galėtų atvykti į kovą ir būtų pasirengę mūšiui. Frankų karalystėse dalis reikalingų sklypų buvo paprasčiausiai konfiskuota iš ankstesnių savininkų. Valdant Karolingams, Bažnyčia prarado didžiulius plotus, kuriuos senjorai jėga atėmė ir dalimis paskirstė savo kariams. Žeme apdovanoti pavaldiniai ne tik jas prižiūrėjo ir užsidirbdavo gyvenimui reikalingų lėšų, bet ir tapo priklausomi nuo karaliaus arba kito asmens, iš kurio gautą beneficiją valdė. Šią prievolių sistemą dar labiau sustiprino poreikis būsimiems riteriams išmokti savo amato paslapčių, todėl buvo įprasta, kad tėvai išsiųsdavo kiek paaugusius sūnus į turtingo pono dvarą, kur jie mokėsi ir treniravosi. Pastarasis tikėjosi, jog užaugę jaunuoliai prisijungs prie jo karinės palydos.

Ką tik sužinojote, kaip atrodė sudėtinga, bet veiksminga ano meto politinė visuomenė. Ji kūrėsi ne tik Karolingų valdomoje Frankijoje. Už jos sienų taip pat formavosi feodalinė (arba, bandant išvengti šio žodžio, susitarimu žemė už ginklus grindžiama) struktūra. Pritaikyta prie vietos papročių ir tradicijų ji veikė Normandijoje, Anglijoje, Škotijoje, Apeninų pusiasalyje, šiaurinėje Pirėnų pusiasalio dalyje esančiose krikščioniškose karalystėse, kryžininkų valstybėse, kurios XII a. buvo įkurtos Palestinoje ir Sirijoje*, ir naujai pakrikštytose Vengrijos bei Skandinavijos pusiasalio karalystėse.¹⁸ Socialinis mechanizmas, pagrįstas senjoro ir jo kariaunoje tarnaujančio vasalo

* Žr. 8 skyrių.

santykiais, išliko tvarus net tuomet, kai, mirus Karoliui Didžiajam ir tiesioginiams jo įpėdiniams, ėmė stigti tvirtos monacho rankos vakarinėje Frankijos imperijos dalyje. Negana to, jis tapo dar stipresnis, nes karaliaus valdžia daugiau nepasiekė etaloninio pirmųjų Karolingų lygio, o kunigaikščiai, grafai ir kiti ponai, įskaitant aukšto rango dvasininkus, grūmėsi tarpusavyje, saugodami savo asmenines valdas.

Kalbant apie ilgalaikes šio proceso pasekmes, būtų galima išskirti tris aspektus. Pirma, žemę perduodančius ir žemę priimančius asmenis susiejo santykiai, kuriuos reguliavo vis sudėtingesni įstatymai ir procedūros. Užstatu už leidimą naudotis teritorija tapo priesaikos, duodamos per religinius ritualus primenančias ceremonijas ir susaistančios (bent jau teoriškai) prievole apginti bei pareiga tarnauti, daugybė teisiniais dokumentais grindžiamų teisių, įpareigojimų, išmokų ir mokesčių. (Jei feodalizmas egzistavo, jo esmė buvo tokia – sudėtinga, atsitiktinai susiformavusi valdžios sistema, kurią palaikė susipynę asmeniniai santykiai ir kuri turi aiškių, jai būdingų bruožų.) Antra, sėkmingai veikianti tvarka, suteikianti galimybę išlaikyti gausų karių luomą, kūrė (ne visuomet pagrįstą) įspūdį, kad Vakarų visuomenėje yra daugiau smurto ir mažiau saugumo. Trečia, kariai gaudavo žemės plotus, kurių duodamos pajamos suteikė galimybę gyventi bajoriškai, todėl aukštuomenėje susiformavo itin teigiamas požiūris į tariamai riteriškas vertybes. Jos buvo ne tik vertinamos, bet, tiesiogine to žodžio prasme, garbinamos. Baigiantis viduriniams amžiams šis elgesio ir garbės kodeksas, vėliau pavadintas riterišku, tapo tikra pasaulietine religija.

Bent jau taip teigia teorija, kurią ganėtinai sunku įsivaizduoti pritaikant praktikoje. Siekdami geriau suprasti naująjį karį, gyvenusį antrojo tūkstantmečio pradžioje, pasitelksime kitą metodą – paliksime nuošalyje bendro pobūdžio teiginius ir gilinsimės į konkrečias smulkmenas. Daug žinių apie tai, koks buvo neramus viduramžių pasaulis, kaip ginklu išsikovoti sėkmę gyvenime ir kodėl to meto raiteliais žavėsis vėlesnės kartos, mums gali suteikti vienas žymiausių ankstyvosios riterijos atstovų. Susipažinsime su Rodrigo Diaso de Vivaro biografija. Jis gimė ne Frankijoje, bet Pirėnų pusiasalyje, kur karas buvo kasdienybė, valdžia – silpna, o gabaus kario, gerai mokančio valdyti ginklą, laukė didžiulės galimybės. Amžininkai jį vadino Didžiuoju kariu (*el campeador*), tačiau į istoriją ši asmenybė pateko kitu vardu, kurį suteikė dar ilgai jo žygdarbius apdainuosiantys bardai. Jie vartojo arabų suteiktą ir ispanų iškraipytą titulą – Sidas (*al-Sayyid*) Kampeadoras.

IX a. į Britų salas įsiveržusi Didžioji vikingų orda nužudė Rytų Anglijos karalių Edmundą, kuris vėliau buvo paskelbtas krikščionių šventuoju. Gimusi legenda, kad atėjūnai pririšo jį prie medžio ir nužudė strėlėmis, atskleidžia baimę, kurią ilgus dešimtmečius viduramžių žmonės jautė šiems grėsmingiems kariams iš Skandinavijos pusiasalio. Iliustracija iš manuskripto, apie 1130 m.

XIX a. pabaigoje Berzé la Vilio koplyčioje buvo aptiktos šios freskos, sukurtos Kliuni abato Hugo Didžiojo pavedimu. Iš jų galima nuspėti, kaip prabangiai buvo išpuošta Kliuni III bažnyčia. Kliuni vienuolijos įkvėpti gimė kai kurie didingiausi meno ir muzikos kūriniai, sukurti prieš prasidedant Renesansui.

Šv. Bernardas Klervietis, vienas svarbiausių Cistersų ordino veikėjų, XII a. atliko pagrindinį vaidmenį užsitikrinant popiežiaus palaikymą steigiant Tamplierių ordiną. XV a. menininko Giorgio Schiavonės paveikslas.

Pembruko grafas Viljamas Maršalas manė, kad yra iškiliausias savo laikmečio riteris. Jis tarnavo penkiems Angliją valdžiusiems Plantagenetų karaliams ir paskutinį kartą į kautynės jojo sulaukęs maždaug 70 metų. Ši antkapio skulptūra yra Londone, Šventyklos bažnyčioje (Temple Church).

